

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

Filologie – Slovanské filologie

Štefan Pilát

Jazyková analýza Skopského apoštola

**The linguistic analysis of The Apostle of
Skopje**

Teze

vedoucí práce - PhDr. Zdenka Ribarova

2014

Úkolem předložené práce je představit *Skopský apoštol* (dále jen *Skop*, uložen v klášteře sv. Pantelejmona na Athosu, kodex № 4, fol. 1b-78b), dopoud téměř neprozkoumanou církevněslovanskou památku z roku 1313, zejména z hlediska paleografických, pravopisných, fonetických vlastností, morfologických jevů a syntaktických zvláštností a zařadit tak *Skop* do kontextu církevněslovanského písemnictví a jazykové jevy v něm zjištěné zhodnotit s ohledem na současné znalosti o historickém vývoji jihoslovanských jazyků, zvláště makedonštiny a bulharštiny. Zvláštním předmětem výskytu není rozbor lexikální a textologický, provedena je jen základní textologická charakteristika *Skop*. Důvodem je nutnost rozdílného metodologického přístupu k této problematice a také fakt, že otázky textologického vývoje staroslověnského překladu apoštola nejsou doposud uspokojivě vyřešeny. Budoucí studium textologické problematiky apoštola vyžaduje kritické vydání založené na nějakém archaickém úplném textu apoštola (vhodným se může jevit např. rukopis Chilandarského kláštera № 52 z druhé pol. 13. stol.), *Skop* jako poměrně mladý krátký aprakos obsahující řadu koruptel a textových inovací nemůže tuto úlohu plnit. Provedení jeho úplné textologické analýzy bude smysluplné až po vzniku kritického vydání staroslověnského překladu apoštola jako textu, která by výčtem variant zohledňovala též mladší redakční úpravy apoštolního textu.

Skopský apoštol můžeme nazvat představitelem takového typu krátkého apoštoláře, který se zformoval v severomakedonských skriptoriích v průběhu druhé poloviny 13. století. Do této skupiny náleží též krátké aprakosy *Tomičův apoštol*, *Verkovičův apoštol*, rukopis № 882 NBKM, krátký evangeliář-apoštolář № 2 SANU a částečně též *Karpinský apoštol*, jenž vznikl na základě krátkého aprakosu tohoto typu druhotně rozšířeného na úplný aprakos na základě textu preslavské redakce. Severomakedonský typ krátkých aprakosů je založen na stejném archetypu jako starobylé krátké aprakosy, kterými jsou např. *Ochridský apoštol* nebo *Makedonský apoštol*. Na rozdíl od nich však severomakedonský typ krátkého aprakosu obsahuje specifickou vrstvu mladších variant, z nichž některé prozrazují dodatečné úpravy podle řeckých předloh. Na rozdíl od jiných krátkých aprakosů severomakedonské skupiny však *Skop* v části perikop z epištol (zvláště v prvních perikopách letničního cyklu) vykazuje znaky úprav podle textu preslavské redakce. Na několika místech jsme též konstatovali pravděpodobné rozšíření apoštolních perikop podle úplného aprakosu. Nic však nenasvědčuje tomu, že by byl zdrojem takových úprav rukopis ruského původu.

Tezi J. Ivanova o totožnosti písaře *Skop* Nikoly s písařem *Lobk* Nikolou Bratem můžeme pokládat za definitivně vyvrácenou. Podobnost zápisu v *Skop* a *Lobk* není pro ztotožnění obou písařů dostatečným argumentem, neboť tento zápis je samostatným literárním útva-

rem převzatým do obou textů ze společného zdroje, přičemž do něj oba písaři dosadili vlastní realie. Tento výklad potvrzuje i nalezení fragmentu stejného zápisu v dalším rukopisu: *Karp*. Rozdílnost obou písařů jasně potvrzuje též paleografické srovnání *Skop* a *Lobk*, neboť písma obou písařů vykazují výrazné odlišnosti. Shoda nepanuje ani v pravopisných, ani v hláskoslovných vlastnostech obou rukopisů. Že oba písaři nesli totožné jméno Nikola můžeme pokládat buď za náhodu, anebo dokonce mohlo být toto jméno opsáno ze společné předlohy tohoto zápisu.

Pro činnost severomakedonských skriptorií je typické na jednu stranu zachovávání starších tradic ochridské literární školy, na druhou stranu různá míra adaptace mladších vlivů vycházejících z různých zdrojů. V průběhu 13. století působil nejsilněji vliv literární školy trnovské, zvláště v obdobích, kdy byla Makedonie součástí druhého bulharského carství. Od konce 13. století pak sílí společně s územní expanzí srbského státu do Makedonie též vliv srbské církevní slovanštiny a rašského pravopisu. Různá severomakedonská skriptoria a jistě i jednotliví písaři však mladší vlivy přejímali v nestejně míře a v různém časovém horizontu, což vedlo ke značné pestrosti pravopisných a jazykových rysů jednotlivých rukopisů, z nichž v zásadě každý má své individuální zvláštnosti. Tuto obecnou charakteristiku velmi dobře ilustruje svými paleografickými a pravopisnými rysy právě *Skop*.

Z paleografického hlediska zůstává *Skop* značně konzervativní. Pokud bychom ze zápisu písaře Nikoly neznali jeho přesnou dataci k roku 1313, bylo by jej možné pouze na základě charakteru jeho písma datovat i druhou polovinou 13. století, a to spíše ještě její první částí. To můžeme vysvětlit tím, že Nikola mohl získat své písařské vzdělání v nějakém periferním makedonském skriptoriu snad v poslední čtvrtině 13. století a dále již své písařské návyky neměnil. Starého ornamentálního stylu se drží též iniciály v *Skop*, jejichž autorem je snad též přímo písař Nikola. Konzervativním rysem je též užívání znaků Ѣ, ꙗ pouze na konci řádku. K hranici 13. a 14. století posouvá písmo *Skop* v zásadě jen sporadický výskyt obráceného ə ve funkci nadřádkového znaku a užívání některých složitých ligatur v nadpisech.

Jevem typickým pro makedonské památky 13. století je též pestrost grafických variant jusových znaků bez funkčního rozlišení. *Skop* je v tomto ohledu zvláště blízký *Makedonskému (Strumickému) apoštolu*. Oba tyto rukopisy jsou v zásadě jednojusové, přičemž různé grafické varianty jusových znaků vycházejí obvykle z ꙗ. Malý jus je v *Skop* vzácný a od velkého jusu s redukovanou horní částí někdy téměř nerozeznatelný. Pokud se však znak ꙗ objevuje,

tak stojí v naprosté většině případů na své etymologické pozici, což můžeme brát za doklad toho, že předloha *Skop* oba jusy rozeznávala. Jednojusový pravopis je minoritní tendencí v rámci makedonského písemnictví, vedle *Mak* jej užíval např. i jeden z písařů *Ochr*. Severomakedonské památky se obecně snaží s různou důsledností dodržovat ochridskou normu dvoujusového pravopisu s typickou záměnou nosovek, v jejich rámci tedy můžeme jednojusový pravopis pokládat za specifikum *Skop*.

Oproti tomu je jednojerový pravopis s Ъ typickým jevem severomakedonských rukopisů. Jednojerový cyrilský pravopis s Ъ má podle všeho své kořeny v preslavském literárním středisku již v 10. století, od počátku 12. století jej však přejímají i některé cyrilské texty školy ochridské a současně se též od nejstarší doby uplatňuje v církevní slovanštině srbské redakce. Paralelně k tomu snad v průběhu 11. století začal být v ochridském středisku užíván jednojerový hlaholský pravopis pouze s Ѡ (Ѡ), který se pak v 11.-13. století objevuje i v některých cyrilských prepisech z hlaholských předloh. V *Skop* je však výskyt znaku Ѡ omezen jen na několik případů. Zůstává tak v zásadě konzervativní oproti některým jiným makedonským rukopisům téhož období, které pod mladším vlivem trnovské školy zavedly užívání obou jerových znaků, avšak bez rozlišení.

Pravopisnou inovací je v *Skop* normované užívání prejetovaných znaků. Pro makedonské církevněslovanské rukopisy je spíše typický nedostatek prejetovaných znaků (to se netýká litery ю, která zastupovala zvláštní vokál *ü* a nelze ji mezi prejetované vokály počítat). Od přelomu 12./13. století sice jejich výskyt v makedonských rukopisech narůstá, avšak nikdy nedošlo k jejich úplnému prosazení. Šíření prejetovaných vokálů je možné spojit s vlivem pravopisných norem trnovské literární školy inspirovaných pravopisem starých cyrilských památek školy preslavské (pravděpodobně prostřednictvím ruských opisů). Tataž tendence ve stejné době formovala také pravopis rašský. V *Skop* nacházíme úplný repertoár prejetovaných znaků tvořících páry Ѡ - ѡ, Ѣ - ѣ, Ѥ - ѥ (spadicky též Ѧ - ѧ). Stejným způsobem jsou užívány i znaky Ѡ - ѡ. Distribuce prejetovaných vokálů má v *Skop* čistě formální charakter, prejetované znaky zastupují stejné vokály jako jejich neprejetované varianty. Užívají se na počátku slova nebo v pozici po vokálu. Užití prejetovných vokálů mělo ornamentální funkci, jejich úkolem bylo graficky obohacovat text. Dokladem toho je zjištění, že frekvence prejetovaných znaků není v různých částech *Skop* stejná. Pravidelně jsou užívány jen v samotných apoštolních perikopách, což zdůrazňovalo sakrální charakter tohoto textu. Jen v pozici na konci řádku jsou místo prejetovaných vokálů obvykle užívány jejich neprejetované varianty. U ostatního textu, tedy zejména v liturgickém aparátu a návodech, tedy v útvarech, jež měly v rámci

apoštoláře spíše pomocný charakter, užívání prejetovaných vokálů značně kolísá. Nacházíme tedy v *Skop* zajímavý případ aplikace odlišných pravopisných modelů podle stylistické hodnoty textu. Komplikovanější model – tedy poziční užívání prejetovaných vokálů – byl písařem chápán jako prostředek vyššího stylu.

Hláskoslovné poměry zjištěné v *Skop* vypovídají o vzájemném střetu vlivů vycházejících z tradice liturgické výslovnosti ochridské s vlivy liturgické výslovnosti trnovské, která uplatňovala svou autoritu zájmena v těch obdobích, kdy byla Makedonie součástí druhého bulharského carství. Obě tradice liturgické výslovnosti však současně narážely na živé jazykové prostředí severomakedonských dialektů, což mělo také svůj vliv ve způsobu adaptace jednotlivých norem. Praštokavský základ severomakedonských dialektů mohl od konce 13. století napomoci šíření srbské liturgické výslovnosti současně s adaptací rašského pravopisu v severomakedonských skriptoriích, ke kterému postupně docházelo od 14. století.

Stav vokalizace jerů zjištěný v *Skop* můžeme vysvětlit jako jistý kompromis mezi tradiční ochridskou a trnovskou liturgickou výslovností. Střídnice za *ь* se jeví pravidelně jako *e*, což je ve shodě s výslovností ochridskou i trnovskou, avšak v rozporu se stavem severomakedonských dialektů se střidnicí *ǣ* za oba jery, což platí i pro liturgickou výslovnost srbskou (před změnou *ǣ* > *a* ve 14. stol.). Typický je obraz vokalizace *ь*. V gramatických morfémech a v koncovech zůstává v *Skop* podle ochridské tradice střidnice *o*, což je v rozporu se severomakedonským nářečním stavem, ve slovních kořenech je však obvyklá střidnice *ǣ* zapisovaná jerovým znakem *ь* (vyjma některých ustálených výrazů jako *псаломь*, *оупованиѣ* apod.), což je naopak ve shodě s liturgickou výslovností trnovskou i severomakedonskými dialekty. Tento model distribuce střidnic za *ь* se od konce 12. století s větší či menší důsledností široce uplatnil v rukopisech bulharské a makedonské provenience.

Pro *Skop* je typické velmi důsledné užívání jusového znaku na svých etymologických pozicích, téměř postrádáme průkazné případy denazalizace. To může na jednu stranu dokládat starobylost předlohy *Skop*, na druhou stranu také písařovo důkladné ovládnutí tradičních církevněslovanských norem. Jen z několika případů denazalizace reflexivního zájmena *ѣа* a nepřiliš jasných dokladů u několika koncovek můžeme vyvodit, že písař střidnici *ѣ* patrně vyslovoval jako *e*. To odpovídá severomakedonskému nářečnímu stavu i srbské liturgické výslovnosti. Patrně to však bylo stále v rozporu s tradiční liturgickou výslovností ochridskou i trnovskou, pro kterou můžeme na poč. 14. století stále předpokládat přetrvávající výslovnost *ǣ*, neboť splynutí *e* a *ǣ* nastalo ve většině dialektů až později. To potvrzuje i úplná absence

dokladů záměn ѣ a е v *Skop*. — V případě střidnice za о je však situace opačná. V severomakedonských nářečích ve shodě se srbským stavem nacházíme střidnici и . Užívání takové střidnice však podle všeho nebylo v souladu s církevněslovanskými normami, ve kterých byl písař vzdělán. Snad proto v *Skop* nenacházíme jediný doklad denazalizace о v и . Jen podle několika nejasných záměn liter ѣ a ь v koncovkách a podle psaní výrazu въ стѣгнѣ 11b10/A9:11 s jusovým znakem na místě očekávaného vkladného vokálu ǣ můžeme usuzovat, že se v *Skop* odráží liturgická výslovnost se střidnicí ǣ . Taková výslovnost je ve shodě s tradicemi ochridskými (po denazalizaci $\text{ǣ}^n > \text{ǣ}$ na většině území a před mladší změnou $\text{ǣ} > \text{a}$ v části makedonských dialektů od druhé pol. 13. stol.) i trnovskými. I v tomto ohledu se tedy projevuje konzervativnost písaře *Skop*. — Kvůli jednojusovému pravopisu můžeme v *Skop* jen velmi omezeně sledovat záměnu nosovek, jev natolik typický pro makedonské a částečně též bulharské církevněslovanské rukopisy. Díky sporadickému užití znaku ѡ můžeme však pozorovat alespoň některé stopy záměny nosovek, která byla patrně vlastní předloze *Skop*. Litera ѡ se totiž téměř neobjevuje na místech, kde bychom očekávali záměnu s ѣ (po depalatalizovaných ш , ж , ц , жл), na druhou stranu se znak ѡ objevuje i na počátku slova nebo po vokálu, což je typické pro památky východomakedonského původu. Snad právě z této oblasti mohla pocházet předloha *Skop*. Stejný systém záměny nosovek má ze severomakedonských památek jusová část *Stanislavova prologu*.

V *Skop* můžeme konstatovat úplné splnutí vokálů i a y na fonetické úrovni. Vzájemné záměny liter и a ы jsou sice v *Skop* časté ve všech pozicích, přesto však můžeme konstatovat určitou písařovu snahu distribuci znaků и a ы formálně normovat, a to např. pravidelným psaním и v některých kořenech (*dym- , *gyb- atd.) a sufixech (*-yŋi , *-yŋb) či ы v sufixu *-(n)ikъ . Zvláště je patrná tendence zobecnit psaní и v deklinačních koncovkách mužského rodu a ы v koncovkách rodu ženského. Oproti tomu *Skop* důsledně zachovává přehlasované vokály ǣ (v grafice památky ѣ/ѡ) a ü (v grafice památky ю). Nelze příliš předpokládat, že by tyto přehlásky byly na poč. 14. stol. ještě vlastní severomakedonským nářečím. Jedná se tedy spíše o další příznak písařovy konzervativnosti a současně jeho dobré obeznámenosti s tradičními normami ochridské literární školy.

Co se konsonantismu týče, můžeme konstatovat absenci znělé afrikáty dz , kterou neznají ani severomakedonská nářečí. Přesto je však pravděpodobné, že předloha *Skop* tuto afrikátu znala, neboť z ní byl patrně přenesen jediný doklad této afrikáty v *Skop* ѡврьѣтѣ 41a27/C3:8. Díky dokladu ѡторѣѣ 54b8/Hb9:7 je též zjevné, že v písařově nářečí byl již do-

končen proces změny bilabiálního *w* v labiodentální *v*. — Grafika *Skop* dále svědčí o tom, že konsonanty *š*, *ž* a konsonantické skupiny *št* a *žd* měly depalatalizovaný charakter, afrikáta *č* si však alespoň na grafické úrovni palatálnost uchovávala. Svůj měkký charakter si též dobře uchovávají staré palatály *l'*, *ř*, *ň* a patrně jen na grafické úrovni též *ś* ve tvarech zájmen *вѣсь*, *вѣстакъ*. — V užívání epentetického *l'* sledujeme tytéž tendence distribuce, které se projevují již v některých staroslověnských památkách, tedy před vokály *i* a *ь* (po jeho zániku na konci slova či před konsonantem) obvykle zaniká, zatímco po jiných vokálech zpravidla zůstává. Podle všeho se jedná o staré pravidlo ochridské literární školy a jeho aplikaci můžeme pokládat za další z příznaků konzervativního vzdělání písaře *Skop*. — Z grafiky *Skop* je též zřejmé, že sonanty *r*, *l*, *m*, *n* (resp. *ŋ*) mohly mít slabičnou funkci ve všech pozicích slova.

V oblasti morfologie a syntaxe se v *Skop* na jedné straně objevují archaické rysy, které povětšinou zůstaly zachovány z původního cyrilometodějského překladu apoštola, na druhou stranu do něj pronikají různé inovativní tendence, které odrážejí buď další rozvoj církevněslovanských norem, nebo též představují průniky vlivu živého jazyka. Tak můžeme v deklinaci substantiv sledovat důsledky týchž vývojových tendencí, jejichž počátky jsou známy již ze staroslověnských textů. Mezi takové případy náleží expanze *u*-kmenových koncovek k mužským substantivům jiných deklinací, běžný je *dat. sg.* -*ѡвѣ* u mužských substantiv označujících osoby, též jsou sporadicky doloženy *u*-koncovky -*ѡвѣ* u *nom. pl.* mužských *o*-kmenových substantiv, -*ѡвѣз* u *gen. pl.* a -*ѡми* u *instr. pl.* Naopak u původních *u*-kmenových substantiv jsou doloženy tvary nepřímých pádů plurálu rozšířené podle *nom. pl.* o sekvenci -*ѡв-* s *o*-kmenovými koncovkami, jako je *dat. pl.* *снѡвомѣ* či *loc. pl.* *въ волѡвѣхъ*. Podobné tvary jsou známé i z dalších bulharských a makedonských církevněslovanských památek a též z jazyků štokavského nářečního kontinua, tedy i v případě *Skop* jsou patrně odrazem vlivu živého jazyka. Za přímý vliv severomakedonských nářečí můžeme pokládat též některé doklady expanze měkkých deklinačních koncovek k tvrdým kmenům, např. *acc. pl.* *тоуриѡ* 78b18 u *o*-kmenů, a častější doklady *gen. sg.*, *nom. pl.* a *acc. pl.* na -*ѡ* u *a*-kmenů. K mužským *io*-kmenům naopak pronikají koncovky *i*-kmenové, u substantiv označujících osoby je běžná koncovka *nom. pl.* na -*иѣ*, jak je obvyklé i v jiných církevněslovanských památkách. Doložena je též *i*-kmenová koncovka -*ьчѣ* ve vokalizované podobě -*ѣхъ* v *loc. pl.* I v tomto případě můžeme počítat s vlivem živého jazykového prostředí. — Konsonantické deklinace projevují silné vlivy deklinací vokalických, což je pokračováním již praslovanských tendencí. Staré krátké nominativy u mužských *n*-kmenů typu *камъи*, *пламъи* již nejsou v *Skop* doloženy vůbec,

je však doložen starý *nom. sg.* ѡν-kmenů ЛЮБЪЗІ (avšak pravidelně psán s -и). Vedle toho se objevuje též *nom. sg.* rozšířený o sekvenci -ЪВ- a s koncovkou -и (ЛЮБЪВИ, ЦРКВИ) a tvary vyrovnané podle *acc. sg.* Objevuje se též případ užívání tvaru *gen. sg.* ve funkci *acc. sg.*, což je jev známý již některým staroslověnským památkám. V případě *s*-kmenů se původní konsonantické koncovky objevují současně s koncovkami *o*-kmenovými (vyjma ustáleného plurálu НЕБЕСЕ).

Složená adjektiva mají v *gen. sg.* pravidelně koncovku -АГО a v *dat. sg.* zájmennou koncovku -ОМОУ, což jev stav obecně typický pro církevněslovanské památky. U složené adjektivní deklinace užívá *Skop* pouze koncovky kontrahované. — V případě osobních zájmen nacházíme inovace zvláště u duálových tvarů. Užívání plurálových tvarů МЪЗІ, ВЪЗІ ve funkci *acc. du.* je běžné již v některých staroslověnských památkách, avšak jednou doložený *nom. du.* МЪНА 14b9/A14:14 nejspíše odráží živý nářeční tvar (srov. současný bulh. a mak. *nom. pl.* ние). Poměrně častou zvláštností v *Skop* je též užívání tvaru и ve funkci *acc. du.* osobního zájmeně třetí osoby místo očekávaného ја. V církevněslovanských památkách je běžné užívání ustrnulého tvaru zájmeně иже ve funkci spojky, *Skop* užívá ustrnulý tvar иже nebo ѣже.

Specifickým rysem jmenného systému *Skop* jsou stopy hlubokých strukturních proměn, které prodělával živý jazyk vlivem balkanizace gramatického systému. Jedním z takových dokladů je užívání krátkých tvarů *dat. sg.* osobních zájmen v posesivní funkci. Nejčastěji takové tvary nacházíme v písařově zápisu (БРАТОУ МИ, РОДИТЕЛЖ МИ, ДАСКАЛА МИ), ve kterém se vliv živého jazyka uplatňuje nejsilněji. V *Skop* též nacházíme doklad dalšího typicky balkánského jevu, a to zdvojování zájmen: Ѡ СВОИ СИ ВЪРЪ 22b7/A25:19. *Skop* poskytuje též některé doklady existence kategorie členu v živém jazyce, pro jehož rozvoj v bulharsko-makedonském nářečním kontinuu máme doklady v rukopisech od 13. stol. Ze *Skop* můžeme uvést doklady ПРАЗНИКОСЬ 69a12/lit a ПОКРЫВАЛОТО 37b11/2C3:16.

Nejhlubší proměna jmenného systému, která v rámci balkanizace proběhla, je ústup syntetické deklinace v makedonštině a bulharštině. Doklady ze *Skop* svědčí o tom, že přinejmenším v severomakedonském prostředí již na poč. 14. století došlo k zániku genitivu, lokálu a instrumentálu. V *Skop* nacházíme příklady oboustranných záměn těchto pádů s akuzativem nebo jsou tyto pády zaměňovány mezi sebou. To vše dokládá, že písař již postrádal ke správnému rozlišení těchto pádů jazykový cit. Doklady ústupu dativu, akuzativu a vokativu však v *Skop* nenacházíme, což svědčí o tom, že tyto pády zůstávaly v severomakedonských nářečích stále živé. Tato nářečí i dnes zachovávají syntetické tvary *dat.* a *acc.* u masc. a fem. jednotné-

ho čísla, avšak u neut. a v plurálu v severomakedonských nářečích na rozdíl od stavu doloženém v *Skop* již došlo k neutralizaci pádových protikladů. I tento rys *Skop* se severomakedonským nářečním prostorem tedy spojuje.

Slovesný systém *Skop* zůstává v zásadě konzervativním, přesto i v něm nacházíme některé vlivy živého jazykového prostředí. V *nom. pl. praes.* athematických sloves se střídá rozšířená koncovka *-mzi* obecně typická pro církevněslovanské texty s rozšířenou koncovkou *-me* typickou zejména pro texty makedonské. Sporadicky jsou doloženy též živým jazykem motivované změny v přítentních koncovkách thematických. Tak máme jednou doložen 2. *sg. praes.* *χοιμειшь* 77b24/lit místo typicky knižní koncovky *-ши*, relativně časté jsou koncovky 3. *sg. a 3. pl. praes.* bez koncového *-тъ*. V 2. *pl. imperativu* pak proniká koncovka *-тте* též k slovesům III. a IV. třídy. Ve shodě s tím je koncovka 2. *pl. imp.* *-ere* vlastní též dnešní makedonštině i bulharštině.

Určité konzervativní rysy nacházíme v případě aoristu. Poměrně dobře doložen je aorist asigmatický i sigmatický starší zvláště u vysoce frekventovaných sloves, přestože aorist sigmatický mladší projevuje znatelnou expanzi. Poměrně dobře jsou též doloženy staré *s*-ové koncovky aoristu u slovesa *приѡти*. Zachycenou inovací pramenící z živého jazykového prostředí je pak expanze koncovky 3. *pl. imperfekta* *-хъ* k aoristu. Tomu odpovídá i stav současné makedonštiny a bulharštiny. — U tvarů imperfekta je v *Skop* zajímavým archaismem velmi časté užívání starších tvarů imperfekta slovesa *взѡти*: 3. *sg.* *вѡ* a 3. *pl.* *вѡша*. Zvláště tvar *вѡша* je v *Skop* vedle mladšího tvaru *вѡ(λ)хъ* užíván zhruba v polovině případů, což představuje mnohem vyšší četnost než v jakékoliv staroslověnské památce, ve kterých již bývá tvar *вѡша* ustupujícím archaismem. Je však otázkou, zda tento stav v *Skop* vysvětlit starobylostí předlohy či zda se spíše nejedná až o druhotnou expanzi tohoto tvaru. Mezi inovativní rysy naopak náleží expanze zakončení *-тъ* k tvarům 3. *sg.* a 3. *pl. imperfekta*. Takový doklad nacházíme již v *Zogr.*

Jisté proměny nacházíme též ve tvaru infinitivu. Vlivem balkanizace sice v makedonštině nakonec došlo k úplnému zániku infinitivu a jeho nahrazením *da*-konstrukcí, ještě předtím byl však užíván infinitivní tvar v podobě rovné holému infinitivnímu kmeni. Takový tvar je dodnes uchován v bulharštině. *Skop* svědčí o tom, že taková podoba infinitivu byla na poč. 14. stol. známa přinejmenším i severomakedonským dialektům. V *Skop* se nacházejí též doklady infinitivního kmene *-ova-ti* kontaminované přítentním kmenem, čímž vznikl tvar *-ova-ti* (*повиноуѡвати* сж 31a2/R13:5, *помѡлуѡвань* *вѡхъ* 42a15/1R1:16, 3. *sg. aor.*

възраѣва 53b24/L1:46). Snad analogicky k tomu jsou v *Skop* velmi často psány i výrazy оупзвати, оупзвание jako оупоувати, оупоувание.

O značných proměnách v živém jazyce vypovídá *Skop* v případě *ptc. praes. act.* a *ptc. praet.* Tato participia jsou velmi často psána nekongruentně co do pádu, rodu a čísla. Tyto chyby svědčí o tom, že v živém jazyce již došlo ke vzniku nesklonných ustrnulých slovesných adverbii (přechodníků). Časté jsou také případy záměn *ptc. praet.* aoristem. Toto participium bylo patrně již kategorií živému jazyku neznámou a písař jej podle všeho pojímal jako jakousi variantu aoristu, proto mohlo mít samo funkci predikátu. V *Skop* jsou tak doloženy případy vět, které zcela postrádají určitý tvar slovesný. Takový způsob chápání participií potvrzuje i velmi časté oddělování participiálních konstrukcí od přísudku spojkou и, což je jev známý i z dalších církevněslovanských památek. Na druhou stranu neexistence *ptc. praet.* v živém jazyce vedla k tomu, že písař necítil potřebu nahrazovat staré tvary *ptc. praet.* sloves IV. třídy typu помолъ mladšími tvary typu помоливъ. Díky tomu zůstaly tyto starší tvary v *Skop* poměrně dobře konzervovány. — Inovativní tendencí je pak adjektivizace *ptc. perf. pass.*, která se projevuje takřka pravidelným užíváním zdvojené koncovky -нънъ, pokud není *ptc. perf. pass.* součástí složeného pasíva, v takovém případě se užívá pouze nezdvojené -нъ. Počátky této tendence můžeme nalézt již v některých staroslověnských památkách. — Rysem zjevně spojujícím *Skop* se stavem současné makedonštiny jsou pak dva doklady rodově nerolišené koncovky *nom. pl. ptc. perf. act.* na -е (приѣле 38b25/2C11:1, биле 50b8/1C11:31). Tyto koncovky jsou známy i z dalších makedonských církevněslovanských památek od konce 12. stol.

Hlavním předmětem výzkumu předložené práce byly paleografické, pravopisné, hláskoslovné rysy a morfologické a syntaktické zvláštnosti *Skop*. Jejich analýza potvrdila hodnotu údajů uvedených v písařově zápisu, tedy vznik rukopisu k roku 1313 a místo napsání *Skopje*. Zjištěné vlastnosti památky přes určitou konzervativnost některých rysů dobře odpovídají poč. 14. století a severomakedonskému prostředí jak z hlediska písemných tradic, tak nářečních rysů zjištěných v *Skop*. Tento rukopis tedy do značné míry ilustruje dobové způsoby přijímání písemných tradic a mísení vlivů různého původu v severomakedonských skriptoriích na přelomu 13. a 14. století.

Zkratky památek

Památky jsou citovány dle SJS, viz I., Úvod, str. LXII-LXXXVI.

Vybraná použitá literatura

- Amfilochij 1886:** Амфилохиј, *Древне-славянский Карпинский апостол XIII в. с греческим текстом 1072 года. Том I-III*, Москва 1885-1886.
- Bicevska 2001:** Бицевска, К.: *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век*. Скопје, 2001.
- Dobrev 1991:** Добрев, И., *Рашката писменост и българският правопис през Средновековието*. In: Кирило-Методиевски студии. Книга 8. София 1991, str. 216-252.
- Hauptová 1971:** Hauptová, Z., *Lexikální rozbor apoštola Eninského (příspěvek k analýze nejstaršího textu staroslověnského apoštoláře)*. In: *Studia palaeoslovenica*. Praha, 1971, s. 105-121.
- Charalampiev 2001:** Харалампиев, И., *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново, 2001.
- Christova-Šomova 2004:** Христова-Шомова, И., *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция, Том I, Изследване на библейския текст*. София, 2004.
- Christova-Šomova 2012:** Христова-Шомова, И., *Служебният Апостол в славянската ръкописна традиция, Том II, Изследване на синаксарите (Християнските празници в славянските апостоли)*. София, 2012.
- Ivanov 1931:** Иванов, Й., *Български старини из Македонија*. София, 1931.
- Ivanova-Mirčeva-Charalampiev 1999:** Иванова-Мирчева, Д., Харалампиев, И., *История на българския език*. Велико Търново, 1999.
- Jagić 1893:** Jagić, V., *Grškovičev odlomak glagolskog apostola*. In: *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga XXVI*. Zagreb, 1893, str. 33-161.
- Karskij 1979:** Карский, Е., Ф., *Славянская кирилловская палеография*. Ленинград, 1928.
- Koneski 1967:** Конески, Б., *Историја на македонскиот јазик. 1. vyd.* Скопје, 1965; 2. vyd. Скопје, 1967.
- Koneski 1975:** Конески, Б., *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје, 1975.
- Koneski 1983:** Конески, Б., *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје, 2001.
- Lavrov 1895:** Лавров, П. А., *Grškovičev odlomak glagolskog apostola. (Starine XXVI knjiga: str. 33-161 (s 8 tablica). Priopćio prof. V. Jagić)*. In: *Древности. Труды славянской комиссии Императорского московского археологического общества. Том первый*. Москва, 1895.
- Lavrov 1914:** Лавров, П. А., *Палеографическое обозрение кирилловского письма*. Энциклопедия славянской филологии, выпуск 4.1. Петроград, 1914.
- Loseva 2001:** Лосева, О. В., *Русские месяцесловы XI-XIV веков*. Москва, 2001.

- Mareš 1985:** Мареш, В. Ф., *Ранне свидетелство теории о скифском происхождении славян на Руси и на Балканах*. In: Cyrillomethodianum VIII-IX. Thessaloniki, 1984-1985.
- Mareš 2000:** Mareš, F. V., *Cyriľometodějská tradice a slavistika*. Praha, 2000.
- Mareš 2008:** Мареш, Ф. В., *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик*. Скопје, 2008.
- Mirčev 1958:** Мирчев, К., *Историческа граматика на българския език*. София, 1958.
- Ribarova 1984:** Рибарова, З., *Кон правописот на носовките во северномакедонските текстови (Мешање на носовките во Радомировото евангелие)*. In: Македонски јазик 35, 1984, 197-204.
- Ribarova 1986:** Рибарова, З., *Охридските традиции и јазикот на македонската средновековна писменост*. In: Климент Охридски, Скопје 1986, 56-77.
- Ribarova 1991:** Ribarova, Z., *Makedonská redakce církevní slovanštiny*. In: Slavia 60 (Palaeoslovenica), 1991, str. 248-263.
- Ribarova 1996:** Ribarova, Z., *За правописните норми и традиција во ракописите од македонската редакција на црковнословенскиот јазик*. In: 1100 години од хиротонизирањето на свети Климент во епископ и доаѓањето на свети Наум во Охрид. Зборник на трудови. Охрид 1996, str. 188-193.
- Ribarova 2005:** Рибарова, З., *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*. Скопје, 2005.
- Ribarova 2009:** Рибарова, З., *Палеословенистички студии*. Скопје, 2009.
- Stojanović 1896:** Стојановић, Љ., *Записи и натписи*. In: Споменик српске крелјевске академије XXX, str. 37-45.
- Stojanović 1902:** Стојановић, Љ., *Стари српски записи и натписи. Књига I*. Београд, 1902.
- Stojkov 2002:** Стојков, С., *Българска диалектология*. София, 1962, reprint София, 2002.
- Tachiaos 1981:** Tachiaos, A-E. N., *The Slavonic Manuscripts of Saint Panteleimon monastery (Rossikon) on Mount Athos*. Los Angeles, 1981.
- Totomanova 2009:** Тотоманова, А.-М., *Из историята на българския език*. София, 2009.
- Turilov 2012:** Турилов, А. А., *О датировке и писце среднеболгарского Евангелия апракос при Скопском Апостоле 1313 г.* In: Язык Библии. Лингвотекстологические исследования. Москва - Санкт-Петербург, 2012, str. 120-126.
- Turilov-Moškova-Tachiaos 1999:** Турилов, А. А., Мошкова, Л. В., Тахиаос, А.-Э. Н., *Славянские рукописи афонских обителей*. Фессалоники, 1999.
- Velčeva 1969:** Велчева, Б., *Към установяването на среднобългарските правописни типове (Стаматово четвроевангелие от XIII век)*. In: Известия на Института за български език. Книга XVII. София, 1969, s. 233-286.
- Vidoeski 2000:** Видоески, Б., *Фонолошките бази на говорите на македонскиот јазик*. Скопје, 2000.
- Vidoeski 1998-1999:** Видоески, Б., *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том I., Скопје, 1998, Том II.-III., Скопје, 1999.